

ДВОБІЧНИЙ ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ ДІЄСЛІВНИХ СИСТЕМ: МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ

У статті представлено один із можливих підходів до зіставлення української та англійської дієслівних систем. Доведено ефективність двобічного контрастивного аналізу, за якого основою зіставлення виступає універсальна дієслівна категорія «процесуальність».

Ключові слова: дієслівна система, двобічне зіставлення, денотат, компарабельність.

В статье представлен один из возможных подходов к сопоставлению украинской и английской глагольных систем. Доказана эффективность двустороннего контрастивного анализа, при котором основой сопоставления выступает универсальная глагольная категория «процессуальность».

Ключевые слова: глагольная система, двустороннее сопоставление, денотат, компарабельность.

This paper presents one of the possible approaches to contrastive study of Ukrainian and English verb systems. It is focused on the efficiency of bilateral contrastive analysis, in which the universal verbal category «verbality» is mentioned as the basis of comparison.

Key words: verbal system, bilateral comparison, denotation, comparability.

У дослідженнях із контрастивістики зіставляють одиниці й категорії різних рівнів мовної системи, з-поміж яких на особливу увагу заслуговує дієслово. Його вважають достатньо дослідженим і водночас проблемним та до кінця не вичерпаним у зіставному аспекті, зокрема в українсько-англійській паралелі. Попри значні здобутки в лінгвальній інтерпретації дієслівних систем, особливо в межах внутрішньосистемних описів у славистиці та германистиці (О. О. Потебня, Ю. Д. Апресян, І. В. Арнольд, В. М. Русанівський, Ю. О. Жлуктенко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова, Г. Г. Почепцов, О. І. Смирницький, Т. Є. Масицька, Ф. С. Бацевич, В. Д. Каліущенко, Ш. Р. Басиров, І. В. Корунець, М. І. Калько, О. І. Леута, В. Levin, Ch. Fries, R. Quirk, T. Rappoport, A. McMillion, G. Leech, F. Palmer), коло дискусійних питань, так чи інакше дотичних до їхнього контрастивного українсько-англійського вивчення, залишається доволі обсяговим. Зокрема, **актуальним** для двостороннього зіставлення виступає комплексне дослідження їхньої синтагматики, проведене в проекції на обрану *tertium comparationis* (основу зіставлення), якою в наших роботах виступає категорія «процесуальність» [4; 5].

Досліджуючи дієслова української та англійської мов у зіставленні їхніх систем, ми виходимо з розуміння мови як основного засобу

комунікації, тісно пов'язаної із суспільною виробничою й пізнавальною діяльністю людей; як знакової системи, в якій опосередковано й закономірно виражається співвідношення між елементами дійсності та їхнім відтворенням у свідомості [7; 9; 10].

Об'єктом нашого дослідження виступає система дієслівних найменувань української та англійської мов. **Предмет** аналізу вбачаємо в зіставленні дієслів у їхній проекції на спільні процесуальні інваріантні денотати та мікроденотати. Напрямок аналізу полягає в орієнтації на слово-дієслово в його денотативній спроможності виражати (називати) інваріантно-варіативну систему позамовних реальностей засобами обох мов.

Беручи до уваги здебільшого два способи називання процесуального денотата – однослівний та кількаслівний (описовий), ми обмежуємо дослідження першим способом. Тому для зіставлення були вибрані компарабельні одиниці – однослівні (дієслівні) номінації української та англійської мов, узвичаєні практикою носіїв мов для називання однакових реальностей – денотата та мікроденотатів. Кожне дієслово обох мов розглядаємо як елемент складної системи разом із його взаємозв'язками і залежностями. Для розв'язання комплексу завдань зіставного аналізу дієслів у досліджуваних мовах найбільш придатним був би раніше підготовлений повний опис дієслів

кожної мови. На жаль, як слушно зауважує М. П. Кочерган, доводиться констатувати, що таких описів поки що недостатньо для комплексного представлення системи українських та англійських дієслів у їх зіставному потрактуванні [8].

Жлуктенко Ю. О. свого часу зауважував, що «досить часто відповідності в мовах визначаються емпірично, на основі власного мовного досвіду дослідника, і в процесі дальшого аналізу перевіряються й уточнюються» [2, с. 7]. Зважаючи на відносність індивідуального сприйняття ознак та властивостей предметів і явищ позамовного світу, ми покладаємось на лексикографічні фіксації дієслів, подані в тлумачних та перекладних словниках, словниках синонімів української та англійської мов [1; 11; 13-18].

Отже, індивідуальна інтуїція та лексикографічні фіксації забезпечили відбір компаративних дієслівних лексем з їхньою спільною ознакою – проекцією на ті самі інваріантний денотат та мікроденотати. Оскільки основна увага зосереджувалася на зіставленні однослівних найменувань процесуальних денотатів щодо виявлення розширеної чи звуженої конкретики номінацій спільних денотатів у обох мовах, то для аналізу були відібрані дієслова з широким діапазоном переносних значенневих варіантів.

У дослідженні використовуємо притаманні всім наукам прийоми індукції і дедукції, а також зіставний метод (контрастивний, синхронно-порівняльний, спрямований на виявлення відмінностей між мовами). Відомо, що залежно від спрямованості розрізняють однобічний і двобічний (багатобічний) зіставний аналіз [5; 8; 10]. Ми віддаємо перевагу двобічному аналізу, необхідним елементом якого (основою зіставлення) є «третій член» (*tertium comparationis*) – «позамовне поняття, не належне до жодної із зіставляваних мовних явищ, дедуктивно сформульоване метамовою» [8].

Зрозуміла річ, у зіставному аналізі й теоретичних висновках та узагальненнях не можна обійтися без перекладу. З позицій нашого підходу переклад розглядаємо й використовуємо як вихідний матеріал для знаходження спільного й відмінного в дієслівних системах зіставляваних мов. «Істотна різниця між перекладом і контрастивним аналізом полягає в тому, що перший з них має на меті досягнення семантичної еквівалентності між двома текстами (не обов'язково з дотриманням послідовних відповідностей між елементами отриманої структури), а другий прагне до встановлення формально-синтаксичних відповідностей між двома системами (використовуючи лише ті результати перекладання, котрі виявляють чіткі й послідовні ознаки відповідності» [9; 10].

Семантичним підґрунтям нашого зіставлення виступає онтологічна ознака – зорієнтованість дієслівної назви на позамовну реальність – на процесуальний денотат. В аспекті такої зорієнтованості виділяють диференційні ознаки, за сукупністю яких вичленовують інваріантні денотата та мікроденотати, для називання яких у

кожній мові є своя система словесних номінацій. Такі номінації (однослівні чи кількаслівні) у їхній проекції на однаковий денотат вважаємо компаративними. Ознака «компаративність» передбачає виявлення не лише контрастивних відмінностей зіставляваних одиниць, але і їхніх тотожностей, повних чи часткових кореляцій. Так, скажімо, однаково компаративними будуть як окремі дієслова укр. *читати* – англ. *to read*, укр. *бігати* – англ. *to run*, укр. *їсти* – англ. *to eat*, так і українські словосполучення та англійські однослівні назви: укр. *готувати їжу* – англ. *to cook*, укр. *працювати медсестрою* – англ. *to nurse*, укр. *продавати з аукціону* – англ. *to auction*, укр. *класти в мішок* – англ. *to bag*, укр. *записувати в книжку* – англ. *to book*, укр. *їхати автобусом* – англ. *to bus* і т. д.

Кожна мова має досить розгалужену систему процесуальних найменувань близьких чи споріднених денотатів, що розвинулися з їхнього спільного інваріантного денотата з найзагальнішим значенням відповідної процесуальної ознаки. Так, денотативне узагальнене значення «передавати словами думки, почуття тощо, повідомляти про щось» передають лексеми: укр. *казати, промовляти, проказувати, вимовляти, балакати, мовити, (заст.) повідати, прорікати, (вulg.) гавкати, тягти, тягнути (повільно, протяжно), (розм.) цідити, рубати, виціджувати, карбувати, чеканити, гарчати (сердито, невдоволено), видушувати, витискати (із себе, через силу), хрипіти, хлипати, сичати, шуніти* та ін.; англ. *to say, to tell, to communicate, to inform, to blab out, to proclaim, to announce, to dispute, to negotiate, to report, to declare, to comment, to slander, to stagg, to nark, to retell, to interpret, to broadcast, to repeat, to explain, to sort, to joke, to whisper* та ін. Кожне з дієслів у обох мовах у конкретних текстових умовах виражає дію, що належить різним предметам (особам). Крім того, кожна з цих лексем, називаючи відповідні конкретні денотати (мікроденотати) має певні значеннєві відтінки. Пор: укр. *промовляти і виціджувати (промовляти неохоче, недбало)*; англ. *to pronounce і to whisper (to inform someone secretly)*.

Розуміння інваріантного денотата може бути занадто широким і максимально звуженим. Це залежить від авторського трактування спільних денотативних характеристик, покладених в основу виділення денотатів. У нашому дослідженні інваріантний денотат розглядаємо в широкому плані. Він виступає позамовним чинником об'єднання номінацій в обох мовах зі спільною ознакою, яка в одних випадках перебуває на поверхні сприймання, а в інших є «відсунутою» на задній план, але не позбавленою здатності інтуїтивно сприйматися, осмислюватися й узагальнюватися свідомістю, завдяки колективному мовному досвіду носіїв мови. Розглянемо, наприклад, процесуальний інваріантний денотат такої визначеності: «дія особи, що являє собою рух, пов'язаний із чимось перехресним»: укр.

Наші дороги перетинаються – англ. *Our ways cross*; укр. *Наші листи розминулися* – англ. *Our letters crossed*; укр. *Вранці ми перевалили через хребет* – англ. *In the morning we crossed the mountain ridge*; укр. *Перебирались із Англії до Франції* – англ. *To cross from England to France*. Більш поверхневою щодо сприймання й усвідомлення є зазначена ознака («рух + щось перехресне») у зіставлених дієсловах *перетинатися* – *to cross* (*Наші дороги перетинаються* – *Our ways cross*), ніж у дієслівних парах: *розминулися* – *to cross*; *перевалити* – *to cross*; *перебиратися* – *to cross*. Однак саме таке розширене розуміння інваріантного денотата забезпечує інтеграцію багатьох відповідних дієслівних назв обох мов у єдину об'ємну групу, в межах якої виявляється компарабельність зіставлених процесуальних номінацій у обох мовах.

Ознака інваріантного денотата нерідко може бути невиразною, важко виокремлюваною, «схованою». У таких випадках допомагає аналіз слів не лише з переносним значенням, але й таких, що виділяються в словниках як багатозначні. Наприклад, для дієслів укр. *кликати* – англ. *to call* властивим є називання такого денотата «каузована на об'єкт дія (звучання) суб'єкта». Уживання в обох мовах речень з цими дієсловами англ. *I'll call tomorrow* – укр. *Я забіжу завтра*; англ. *All sorts of people call here* – укр. *Сюди заходять різні люди*; англ. *He will call back later* – укр. *Він заїде пізніше* і т. д. – доводить, що ознаки інваріантного денотата є ширшими, зокрема включають таку диференційну ознаку, як «давати про себе знати» (коли суб'єкт каузує на об'єкт дію у різних формах: говоріння, відвідування чи ін.).

Для зіставного аналізу дієслівних систем української та англійської мов у зазначеному аспекті визначальним є виділення найхарактернішої ознаки, що складає основу інваріантного денотата, його онтологічну сутність, а звідси – вичленування базових дієслів у обох мовах. Реалізація цього завдання вимагає якнайретьельнішого обстеження тлумачних (одномовних), тлумачних (перекладних) та синонімічних словників, лексикографічні фіксації яких (у т. числі і вказівки на мікроконтекстну реалізацію семантики, окремі дистрибутивні ознаки та ін.) слугують матеріалом для визначення диференційних ознак мікроденотатів і проведення зіставного аналізу дієслівних лексему їхньої проекції на такі денотати.

На першому (початковому) етапі дослідження було відібрано 8 пар компарабельних дієслів української та англійської мов, із типовою семантикою, що відтворювали однослівні найменування таких інваріантних денотатів із сфери процесуального буття: «каузації початкової фази процесуального буття» (укр. *сприяти* – англ. *to cause*); «початкова фаза процесуального буття» (укр. *виникати* – англ. *to arise, to appear*); «початок процесуального буття, ситуації» (укр. *починати* – англ. *to begin*); «власне буття» (укр. *бути* – англ. *to be, to exist*); «здійснення –

утвердження буття» (укр. *відбутися* – англ. *to happen*); «буття-існування у часово-просторових координатах» (укр. *знаходитися* – англ. *to be – to stay*); «каузоване припинення буття» (укр. *припинити* – англ. *to stop*); «зникнення буття» (укр. *зникати* – англ. *to disappear*). Перевірка зазначених дієслів тлумачними, перекладними (українсько-англійським та англо-українським), синонімічними словниками значно розширила склад дієслів; було проаналізовано 520 дієслів, що так чи інакше відтворювали спільні мікроденотати у межах їхніх інваріантних узагальнень.

Процедуру зіставного аналізу системи українських та англійських дієслів у їхній проекції на денотат покажемо на прикладі дієслівної пари укр. *зникати* – англ. *to disappear*, що відтворюють процесуальний мікро денотат «зникнення (припинення) буття неживого» інваріантного денотата «зникнення припинення буття суб'єкта».

Словники засвідчують такі типові однослівні найменування цього мікро денотата: укр. *зникати, гинути, щезати, пропадати, діватися, погибати, заповідатися, виводитися, зводитися, вивітрюватися, випаровуватися, розчиняться, розтавати, танути, вигасати, згасати, угавати, перегоряти, відмирати, відживати, відходити, відпадати, відлітати, губитися, загублюватися*; англ. *to disappear, to vanish, to die, to perish, to evaporate, to fade, to exhale, to bunk*. У тлумачення в перекладних українсько-англійських словників включено дієслово *to disappear*, що за частотністю переважають інші дієслова. Велика кількість тлумачень українських дієслів подана описовими англійськими структурами із інформативно недостатніми словами (укр. *діватися* – англ. *to do a bunk*, укр. *гинути* – англ. *to be lost*, укр. *погибати* – англ. *to go to ruin*, укр. *заповідатися* – англ. *to get to...*, укр. *виводитися* – англ. *to go out of use*, укр. *випаровуватися* – англ. *to turn into vapour*, укр. *відживати* – англ. *to become obsolete*, укр. *губитися* – англ. *to get lost, to be lost, to be mislaid* і т. д.

Водночас англійська система дієслівного вираження цього мікро денотата досить виразно виокремлює вживання дієслівної лексеми *to die*, яка, зрозуміла річ, є онтологічно первинним найменуванням відповідної процесуальної ознаки живого (називає мікроденотат «зникнення (припинення) буття живого (людини)».

Розгорнутий синонімічний ряд українського дієслова *умерти* відтворює номінацію мікроденотата «зникнення, припинення буття живого чи реалій, пов'язаних із живим»: *умирати (вмирати), помирати, конати, відходити, доходити, вимирати, згасати, погасати, догасати, догоряти, догорати, згоряти, дохнути, здихати, подихати, коліти, падати, одубіти та ін.* Часто вживаним у цих випадках є також англійський відповідник *to died down: The shooting has died – Стрілянина припинилась; Curiosity has died down – Цікавість пропала; Facts has died down – Факти забулися.*

Уживання англійського дієслова *to die* для номінації процесуального мікроденотата «зникнення

(припинення) буття неживого» є підтвердженням нашої загальної гіпотези про те, що дієсловом української мови властива набагато більша конкретика найменувань процесуальних мікроденотатів, на відміну від англійської мови: *He died live years ago* – Він *помер* *п'ять років тому*; *Flowers died* – *Квіти зів'яли*; *Trees die* – *Дерева гинуть (сохнуть, засихають)*; *The motor (the engine) died* – *Мотор заглох*; *The telephone has died* – *Телефон зінсувався*; *The wind died* – *Вітер затих*; *The storm died* – *Буря уцухла*; *The conversation died* – *Розмова обірвалась*; *His interests has died* – *У нього пропав інтерес*.

Зрозуміло, що словесні номінації української мови можна синонімічно (однослівно та за допомогою описових структур) урізноманітнити, але показовим у цьому прикладі-ілюстрації є насамперед те, що дієслівна англійська лексема *to die* «покриває» номінацію кількох мікроденотатів, які в українській мові домінуються різними словами. Багато українських дієслівних назв тих самих мікро денотатів (відповідників англійського дієслова *to die*), спричиняє, по-перше, найголовніша спільність суб'єктів-каузаторів процесуального стану – назва неживого, на відміну від назв

живого. По-друге лексичне розмаїття цих назв спричиняє індивідуальна відмінність предметних денотатів: *Flowers died* – Квіти зів'яли (не зіпсувалися, не заглохли, не уцухли і т. д.).

Отже, сукупність мікроденотатів (бодай приблизна, основна) і виявлені в обох мовах варіанти їхніх назв відкривають простір для зіставлення словесних номінацій обох мов. Тотожність мікроденотатів забезпечує компарбельність мовних одиниць, призначених для номінації тих самих мікроденотатів. Дослідження дає змогу констатувати, що розбіжності, як і близькість між співвідносними мікроденотатами в зіставлюваних мовах спричинені способом життя народів – носіїв цих мов, характером їхнього мислення, відмінностями культури, побуту, світосприймання загалом. Подальше поглиблене зіставне вивчення дієслів української та англійської мов у цьому аспекті сприятиме виявленню раніше не досліджених явищ у структурі й функціонуванні цих мов, дасть змогу розкрити загальне й часткове, що відображається в свідомості носіїв мови, і, отже, складає специфіку мов у загально мовній картині світу загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-український словник : у 2-х томах / [уклад. М. І. Балла]. – К. : Освіта, 1996. – Т. 1. – 752 с.
2. Жлуктенко Ю. О. Контрастивний аналіз як прийом мовного дослідження / Ю. О. Жлуктенко // Нариси з контрастивної лінгвістики : зб. наук. праць. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 5–11.
3. Жлуктенко Ю. О. Контрастивна лінгвістика: Проблеми і перспективи / Ю. О. Жлуктенко, В. Н. Бублик // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 3–15.
4. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : [монографія] / Н. Б. Іваницька. – Вінниця : СІД Главацька, 2011. – 636 с.
5. Іваницька Н. Б. Tertium comparationis у міжмовному зіставленні дієслівних систем / Н. Б. Іваницька // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 46–59.
6. Іваницька Н. Л. Повнозначне слово в його проекції на денотат / Н. Л. Іваницька // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 48–57.
7. Кацнельсон С. Д. Лингвистическая типология / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1983. – № 3. – С. 9–20.
8. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 12–23.
9. Муховецький А. М. Принципи контрастивного дослідження дієслівних систем / А. М. Муховецький // Нариси з контрастивної лінгвістики : зб. наук. праць. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 25–38.
10. Супрун А. Е. Принципи сопоставительного изучения лексики / А. Е. Супрун // Методы сопоставительного изучения языков. – М., 1988. – С. 26–31.
11. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovyk.net/>.
12. Тараненко О. О. Синоніми української мови / О. О. Тараненко // Словник синонімів української мови : в 2-х томах. – К. : Наук. думка. – Т. 2. – 2000. – 960 с.
13. Словник синонімів української мови : в 2-х томах. – К. : Наук. думка, 2000. – Т. 2. – 960 с.
14. Словник української мови : в 11 т. - К. : Наук. думка, 1970-1976.
15. Liz V. Contrastivity via Translation: formal correspondence vs. translation equivalence. – Yngoslav Serbo-Croatian / V. Liz. – English Contrastive Project. B. Stud. I Zagreb, 1969. – Stud. I. P. 13–25.
16. Longman Dictionary of Contemporary English : [dictionary] [Електронний ресурс]. – Third ed. – Edinburgh Gate : Longman, 2001. – CD ROM.
17. Merriam-Webster Dictionary on-line : [dictionary] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.merriam-webster.com/>.
18. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English : [dictionary] [Електронний ресурс] / chief ed. S. Wehmeier. – Seventh ed. – 110 MB. – Oxford, 2006. – CD-ROM.
19. Rot I. On Crucial Problems of the English Verb / I. Rot. – Frankfurt on Main, 1988. – 248 p.

© Іваницька Н. Б., 2013

Дата надходження статті до редколегії 27.03.2013 р.

ІВАНИЦЬКА Наталя Борисівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, м. Вінниця.

Коло наукових інтересів: зіставна парадигматика й синтагматика дієслівних систем.